

A PASSZÍV ELLENÁLLÁS POLITIKUSA?

**Takács Péter: Deák Ferenc
politikai pályája 1849–1865**

(Budapest, 1991.
Akadémiai Kiadó 234. o.)

A magyar történettudomány hosszú ideje adósa a múlt század történéseinek részletekre is kiterjedő vizsgálatával. Fejtő Ferenc a közelmúltban megjelent „Rekviem egy hajdani birodalomért” című nagysikerű művében kiemeli: a korral foglalkozó magyar historikusok objektíven közelítik meg ugyan ezt az időszakot – de mindez nem pótolhatja azt a hiányt, hogy a tizenkilencedik század történelmi személyiségeinek hiteles életrajzai máig nem készültek el (hiszen az aradi tizenhárom vértanúról is alig-alig találunk valami irodalmat)!

A szóban forgó történelmi alakról, tetteiről azonban mind kortársai, mint a kor kutatói sokat vitáztak; nagy figyelmet szenteltek gondolatainak, eszmefuttatásainak, anekdotáinak. Deák Ferencet sokan elítélték – Takács Ferenc nem véletlenül említi Mód Aladár nevét, kinek „400 év küzdelem az önálló Magyarországért” című könyve téveszméket hirdetve hoz ítéletet az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésről. Takács Péter ezzel szemben nem elítélni akarja Deák Ferencet, hanem a kor választási lehetőségeit bemutatva, az egyik alternatívát politikájaként valló nagyformátumú személyiség döntéseit, s annak okait kívánja feltárni, felcillantva természetesen a többi lehetőség – szerinte – egyre szűkülő korlátait is.

A szerző már címében is jelzi, hogy az 1849–1865 közötti időszakot kívánja elemezni, azonban lehetetlen valaki életének egy szakaszát vizsgálni úgy, hogy a politikai pályafutásának, életének azt megelőző részét legalább nagy vonalakban ne ismernénk. Az elemzés így Deák szemé-

lyiségének szinte minden részletére kiterjedő bemutatásával indul, ahol kutatja cselekedeteinek mozgatórugóját is, amelyet az önzetlen hazaszeretetében vélt felfedezni az író.

Idézi a kortárs Horváth Mihály véleményét is, aki szerint Deák ha „...őt a polgártársainak bizalmából eredő kötelességérzet nyilvános pályára nem kényszerítheti, s magányából választása által ki nem ragadhatja: ő kevesektől ismerve csak környezetétől csodáltatva, minden kitűnés, minden hírnév nélkül szálland volna sírjába”. Jellemzésében kiemeli puritánságát, mellyel mindenkitől különbözött, s nem felejt el bizonygatni: hatalmas jogtudásával, ékesszólásával szinte mindig képes volt a politikusok közötti ellentétek elsimítására.

Takács Péter már elemzésének első fejezetében meghatározza vezérfonalát, mikor Deák közjogi elképzeléseinek a gyakorlati politikájában alkalmazott alapelvét idézi: „ha Ausztria nagyhatalmi állása többé nem is szükségszerű Európa számára, feltétlenül szükséges Magyarország számára, és hogy ez fennmaradjon, azért ha szükséges áldozatot is kell hoznunk”. E cél eléréséhez az út: „a viszonyok és körülmények engedte lehetőségek között a politikai és polgári szabadságjogok biztosításával és állandó szélesítésével a társadalom legszélesebb rétegeit megnyerni a történelmi Magyarország és benne a magyarság megőrzésére”. Szerinte Deák Ferenc egy lecsúszóban lévő történelmi osztály politikusa volt, egy olyan birodalom alattvalója és hű támasza, melyet a történelem elsöpört. „Egy olyan birodalomé, amelyet a történelem más államalakulatokkal helyettesíthetővé degradált.” Ez a megállapítás Fejtő Ferenc már említett művének az alapproblémájával cseng össze, s a kiegyezést bíráló Kossuth ún. „Kasszandra levelé”-nek jóslatával azonos. Takács eme gondolatai

nagyon tetszetősek; az olvasó a műben e gondolatok kiteljesedését, bizonyítását követheti nyomon.

A célkitűzés közlése után a kutató felvillantja a vizsgált korra hatást gyakorló előzményeket, eszméket, az ifjúkori Deákot a reformkori országgyűléseken, majd tevékenységét a szabadságharc idején. Itt elfogadja a Kőcsey által hangoztatott liberális elveket, így azt, hogy a történelmi Magyarországot csak akkor érzi hazájának a benne lakó népesség, ha a liberális szabadságjogok biztosításával az alkotmány sáncaiba emeli be őket a magyar nemesség.

Miért kívánta Deák Ferenc Magyarországot a Habsburg-monarchia keretei között tartani? Erre a választ az 1842 novemberében sógorának, Oszterhueber Józsefnek írt levelében találja meg a szerző. Itt tetten érhetjük mind az ő, mind a korabeli közvélemény által tanulmányozott problémákat, például a nemzetiségi kérdést is. Figyelemre méltó, hogy a nagy kérdéseket mindig megtalálhatjuk levelezésében, ezért Takács Péter kiemelt szerepet szán levelei elemzésének, így a deáki politika vízióját: ha a magyarországi nemzetiségek jogos igényeit nem elégítjük ki, akkor azok a szentistváni történelmi határokat megszüntethetik, s a magyar nép semmivé válna az osztozkodó népek marakodása közben. Nem felejtí el kiemelni: ha megszűnik a Habsburg-monarchia, Magyarország is megszűnik, ezért minden támogatást meg kell adnunk a Habsburg-államnak. Méltó párja ennek a tanulmányíró szerint a történetírás által elhanyagolt híres levele, amelyet 1861. január 9-én Tarányi Józsefnek, de inkább Ferenc Józsefnek, az uralkodónak írt, hiszen tudta, hogy a posta leveleit felbontja, tartalmát pedig beható vizsgálatnak vetik alá. A posta tehát bemutathatta a császárnak Deák véleményét a kialakult politikai szituációról: A magyar nép és királya közötti kapcsolatot a tizenkét éves abszolutizmus rontotta meg. Ennek könnyen a magyar állam felbomlása lehet a következménye, amely azonban magával rántja a bukásba a birodalmat is. A felmerült kérdések megoldását a lehetetlenséggel határosnak tűn-

teti fel: pénzügy, hadügy, nemzetiségi kérdés, külügy. A levél tehát a magyar politikus kompromisszumra hajlásának jele – Takács szerint –, amelyhez a kezdő lépést az uralkodónak kell megtennie, s a megegyezéshez vezető úton a már említett problémákat kell megoldani. E levél másolatát – németre fordítva! – megtalálhatjuk Ferenc József titkos levéltárában.

A szabadságharc leverésétől az 1850-es évek végéig nyíltan nem politizál Deák, hanem a passzív ellenállást választja – sem levelezésében, sem a kortársak írásaiban nincs nyoma tevékenységének –, ezért csak egy-két szót fordít a szerző a Bach-korszakra. A világpolitika változásai ragadják ki ismét Deákot vidéki magányából, s költözik Pestre, az ország központjába, majd itt befolyásolva a Pesti Napló szerkesztését, szállodai szobáját róva megváltoztatja addigi taktikáját – Takács ezt szinte tételesen állítja fel, s indokolja meg –, majd az olasz kérdést mintegy eldöntő solferinói vereség után lépett ki ismét a politika porondjára.

A politikai aktivitás válik jellemzővé ekkor Deákra – mindez a tanulmányban részletes, nagyító alá helyezett vizsgálatot eredményez. Hosszan mutatja be az író az ekkor követett politikusi magatartásformákat, az országban uralkodó közhangulatot. Leszögezi, hogy elvárták az országban élő, a szabadságharc előtt is jelentős szerepet játszó fontos politikai vezetőtől, hogy utat mutasson.

Deák úgy látja, hogy elérkezett az idő megszólalására, hogy az uralkodó és népe között lehetőség van a megegyezésre. Az októberi diplomát nem fogadja kitörő örömmel – Takácstól kimerítő választ kapunk ennek okaira is. Következtetéseit mindig adatokkal, tényekkel támasztja alá, meggyőzve az olvasót véleménye helyességéről.

A politikai változások a felszínre dobják a korábban liberális politikusként ismert Anton von Schmerlinget, akivel a szerző súlyának megfelelően, kiemelten foglalkozik. Schmerling a liberalizmus elveit a birodalom szintjén érvényesíti, míg politikai ellenfele, Deák, helyesen egyeztet a liberalizmust a magyar viszo-

nyokkal. Itt Takács ütközteti a két politikai felfogását, s mindig érezteti: hiába képvisel Schmerling lovag magasztos eszméket, ha azokat nem képes a helyi sajátosságoknak megfelelően alkalmazni.

Az októberi diplomát, az „államjogi zagyalékot” rövid idő múlva követte a februári pátens, amely ismét a politikai passzivitásba süllyesztette Deákot. Az 1861-es országgyűlést azonban a politikai kilátástalanságról vallott nézete ellenére felkereste – a szerző szerint nagy politikai tettet hajtva ezzel végre, hiszen sikerült elérnie az ország rokonszenvét bíró radikálisokkal szemben, hogy az uralkodó és a népe között fenntartotta a lehetőséget az esetleges megegyezésre. Igaz, itt közli döntését a már említett híres levél alternatívájára: „Engedni a kiegyenlítés kedvéért éppen olyan kárhozatos lehet, mint ragaszkodással törésre vinni a dolgot.” Ezt a döntést pedig az 1861-es országgyűlésen mondja el nemes pátosszal a második feliratában: „... ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentsse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött. Tűrni fog csüggedés nélkül, mint ősei túrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet, félve a szenvedésektől önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges.”

Deák Ferenc visszavonul tehát a politikai életből, de ekkor az ország számára már ő az útirányjelző, mindenki elfogadja vezető szerepét. Kossuth Lajos és az emigráció ekkor már nem képes igazi hatást gyakorolni a magyar politikai életre – kivétel a dunai konföderáció terve, melyről az Takács véleménye, hogy ezzel Kossuth követőinek döntő része elpártolt tőle, s ezentúl Deákot tekintette szellemi vezetőjének. A szerző sohasem mulasztja el hangsúlyozni Deák viselkedésének egy furcsaságát, amelyet mások nem emelnek ki: sohasem gátolta a kor politikusainak tervezetéseit, kivéve, ha azok az 1848-as törvények jogosságát támadták. Bemutatja s indokolja Deák visszahúzódásának okait, majd bebizonyítja, hogy a deáki koncepció

a kor lehetőségei között szinte sikerre van ítélve.

Az adott kor politikai viszonyai között ez a passzivitás a legcélravezetőbb, hiszen ha az uralkodónak szüksége van Deákra és az általa vezetett politikai erőre, akkor úgyis hozzá fog fordulni. Az idő múlásával azonban a kortársak, a közvélemény egyre sürgetőbben figyelte a visszavonult politikus mozdulatlanságát, egyre több jel figyelmeztette: ki kell lépnie az önként vállalt passzivitásból. Ezt segítette elő a nemzetközi politika változásai mellett a Schmerling által megbízott Wenzel Lustkandl: *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht* című műve is, melyre ragyogó választ kapott Deáktól az „Adalék a magyar közjoghoz” című munkájában. Igaz, ezt a művet csak később adta ki. Számomra nagyon tetszik e dolgozat elemzése, melyet szervesen illeszt munkájába a szerző!

Az elemzés igazolja a kiinduló helyzetben felállított alapelv helyességét: Deák – Kossuth terminusával élve –, a jogvédő, a kiegyezéshez vezető úton feladja az alkotmány jogainak egy részét (vagyis a perszónaluniótól eljut a reálunióig), hogy legfontosabb célját, a történelmi Magyarország területi integritását megőrizze, s a kiegyezés érdekében mindekenél helyezze a birodalom biztonságát. Ezzel lemond az 1848-as törvények egy részéről, s a *Pragmatica Sanctio* alapján – a szerző szerint – a helyzetnek megfelelően magyarázza, sőt, hallgatja el az 1848. végi III. törvénycikk bizonyos részeit. A törvénycikkben tisztázatlan kérdéseként szerepelt a hadügy, pénzügy és külügy kérdése. A dilemmát akkor a király személye körüli miniszter kinevezésével ideiglenesen oldották meg, Deák azonban most minderről hallgat, ugyanakkor folyamatosan bizonygatja, hogy mennyi az átfedés e három terület törvényhozói és végrehajtói munkájában. Itt lelhetjük fel tehát a deáki politika engedményeit, amelyeket a magyar történelmi államhatárok fenntartásáért, a magyar nemzeti jogok ismételt életbeletételéért felajánlott. Ezt azonban Takács azzal magyarázza, hogy enélkül az uralkodót nem

lehetett volna meggyőzni a kiegyezés mikéntjéről, hiszen így Ferenc József nagyon erős eszközökkel rendelkezhetett továbbra is.

Deák Ferenc ismerve a korabeli politikai röpiratok, tervezetek tartalmát, látta, hogy ki kell mozdulnia a passzivitásból. Sokan vetették szemére, hogy csatlakozott az ókonzervatív irányzat prominens képviselőjének, gróf Apponyi Albertnek indítványához, s hűtlen lett elveihez, mikor felhasználta a gróf tervezetét a kiegyezés létrehozásához. Az elemző is kitér erre a problémakörre, de előre jelzi, hogy dolgozatának nem feladata a deáki koncepció és Apponyi tervezetének részletes összehasonlítása. Cáfolja azonban, hogy Deák hűtlen lett volna elveihez, s bebizonyítja: a két politikus kiindulópontja egymással ellentétes!

A mű alapvonulatát láttatva azonban nem szabad elfelejteni, hogy foglalkozik az elemzés írója a kor égető problémájával, a nemzetiségi kérdéssel, valamint a társadalom és gazdaság összefüggéseivel is, de csak addig a határig vizsgálódva, míg céljától nem kalandozik el! A ragyogó teljesítményt nyújtó gondolatsor azonban számomra furcsán fejeződik be – hiszen bemutatja a szerző a deáki koncepciót, majd azt, hogyan módosul a deáki

taktika a kor követelményeihez igazodva, de az utolsó láncszemet elhagyja, s Belcredi gróf bukásának okait, Beust báró hatalomra kerülésével a deáki koncepció elfogadásáig nem jut el! Miért nem utal rá legalább pár szóval, mint tette azt az ifjúkori Deákkal kapcsolatban? Talán azért, mert utolsó mondataival – Ausztria háborús kudarcaival – magyarázza az eltolódást a deáki politika javára? Vagy az országgyűlés 1865. december 14-i megnyitásával, s azzal a megállapítással, hogy a magyar politikai élet részéről a kiegyezés szükségsszerűvé vált, befejezettnek vélte a gondolatsort? Ezzel szemben azonban eddig mindig Deák és az uralkodó gondolatainak párharcát, s annak (részeit mindig befejezve) csodálatos elemzést kísérhettünk figyelemmel!

A művet, Deák Ferenc politikai koncepciójának pompás elemzését ajánlom a múlt század iránt érdeklődőknek kezébe, hiszen véleményem szerint Takács Péter az adott kor objektív vizsgálatával rászolgált Fejtő Ferenc kiváló történész véleményének alátámasztására: a magyar történészek a lehetőségeket mérlegelve fejtik ki véleményüket a magyar történelem e fontos szakaszáról!

Kancsár Attila